

має бути Церква «екзистенційної периферії», яка позбудеться статусу «позаурядової адміністративної інституції». Франциск розглядає сучасну державу Ватикан як поєднання духовної влади з світською, як «вияв християнства, що не відповідає ані задумові Бога, ані задумові Христа і його апостолів».

Якими здобутками відзначатиметься реформаційний понтифікат Франциска, покаже, як говориться, час. Але безспірним є те, що спроба вийти на нові шляхи й креативні методи перебудови Церкви, відновлення «оригінальної свіжості» Євангеліє, очищення інституціональних структур церкви від вікових напластунків, павутиння процедур вимагають довготривалого вирішення. Зрештою, ці проблеми нині стоять не тільки перед Католицькою, а всіма християнськими церквами.

У своїх ґрунтовних релігієзнавчих працях Арсен Річинський, як це засвідчує А.Гудима у своїх розвідках про мислителя, тверезо, незашорено дивився на реалії церковно-релігійного життя. Він закликав «очищуватися від ідолопоклонства, засліпленого фанатизму і релігійної нетерпимості». «Поскілки моральна висота Христової науки стоїть понад усякі сумніви, то, – підкреслює А. Річинський, – приходимо до висновку, що, власне, в існуючих нині християнських церквах є забагато чисто людського. Інакше кажучи: те, що їм усім спільне і коріниться дійсно в євангельській науці, – це є правда основа християнства; все ж інше, що їх порізняє, походить від людей, і, як таке може мати значення лише умовне».

В цьому є щось істотне, що поєднує Арсена Річинського і нинішнього папу Франциска. Відтак, компаративний аналіз проблем релігійної свідомості – актуальний напрям релігієзнавчих досліджень.

1.3. *Петро МАЗУР. Внесок професора Арсена Гудими у віднайдення і вивчення творчої спадщини і життя Арсена Річинського.*

В листопаді місяці 1997 року на моє ім'я прийшов лист від професора А.М. Гудими із Тернопільської медичної академії ім. В.Я. Горбачевського. В листі йшлося про те, що у нас на Кременеччині народився Арсен Річинський, тому Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної Академії наук України хоче провести наукову конференцію, учасників якої слід прийняти негайно. [Мазур П. Увічнення пам'яті Арсена Річинського на рідній землі // Арсен Річинський - видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець. Наук. збірник. - Київ-Кременець, 2007. - С. 27-32]. Мотивуючи тим, що конференцію слід ретельно підготувати, ми домовились із вченими НАН України про проведення Перших Річинських читань на базі училища весною 1998 року.

Звичайно, перед тим ми провели певну пошукову роботу. Хотіли для себе дізнатися, а хто ж є Арсен Річинський і чи є десь якісь інформації про

нього. У Кременецькому краєзнавчому музеї нам, на жаль, не дали про Річинського і взагалі про Річинських хоч якусь інформацію, бо ж її у них не було. Наша поїздка у с. Тетильківці, де народився видатний науковець і громадський діяч, теж дала мало інформації, бо старожилів, які пам'ятали його батька, який служив у цьому селі дяком, уже не було. Відтак на рідній землі Арсена Річинського практично не лишилося хоч якогось сліду про нього.

Перші Річинські читання відбулися на базі Кременецького медичного училища 22 квітня 1998 року з нагоди 65-річчя видруку праці Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості». На читаннях кінематографісти з Тернополя зняли документальний фільм про життя і творчість Арсена Річинського. Вийшов друком збірник наукових праць «Арсен Річинський – ідеолог Українського православ'я». Арсен Гудима, тоді ще доцент Тернопільської державної медичної академії ім. І.Я. Горбачевського, на читаннях виступив з доповіддю «Утверджуємо національну церкву в Україні». [Гудима А. Утверджуємо національну церкву в Україні // Арсен Річинський – ідеолог Українського православ'я. Збірник наук. праць. - Київ–Тернопіль–Кременець, - 1996. - С. 50-56]. Пригадується, виступаючи останнім за списком, Арсен Миколайович жартував: «Іменем Арсена розпочиналися читання, іменем Арсена супроводжувалися, іменем Арсена завершуються». Кадри цього виступу зафіксовані в документальному фільмі «Арсен Річинський – ідеолог українського православ'я». Так розпочалося повернення імені Арсена Річинського на Батьківщину.

На виконання рішення Перших Річинських читань 24 травня 1999 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову за № 883 «Про присвоєння Кременецькому медичному училищу імені Арсена Річинського», в якій говориться «Прийняти пропозицію Міністерства охорони здоров'я, погоджену з Міністерством освіти та Тернопільською обласною державною адміністрацією, про присвоєння імені Арсена Річинського Кременецькому медичному училищу і надалі іменувати його – Кременецьке медичне училище імені Арсена Річинського».

22 вересня 2000 року у Кременці відбулись Другі Річинські читання, на яких Арсен Гудима виступив з доповіддю «Російська ментальність і релігійність в оцінках А. Річинського». На читаннях було репрезентовано друге видання основної праці А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» [Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. - Київ–Тернопіль, 2000. - С. 427]. Значну організаційну роботу з підготовки книги до видруку здійснив саме А. Гудима.

12 червня 2002 року на базі Тернопільської медичної академії ім. І.Я. Горбачевського відбулася урочиста академія, присвячена 110 річчю від дня народження Арсена Васильовича Річинського – лікаря, подвижника українського православ'я на Волині у 20-30 роках ХХ століття. Того ж дня

в Кременці відбулися Треті Річинські читання, які продовжили свою роботу 13 червня у місті Володимир-Волинському Волинської області. Під час читань на стіні адміністративного корпусу медичного училища за адресою вулиця Словацького,12 було відкрито меморіальну дошку А. Річинському. Таку ж дошку було відкрито й у м. Володимир-Волинському на будинку по вулиці Луцькій, який побудував за свій кошт і де працював лікар Арсен Річинський до 1939 року. На цих читаннях Арсен Гудима виступив із доповіддю «Відновити слід давнє Українське православ'я».

В 2002 році у видавництві Укрмедкнига вийшло третє видання книги праці А.Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» [Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. - Київ–Тернопіль, 2002. - С. 448]. Значну організаційну роботу з підготовки книги до видруку здійснили професор М.А. Андрейчин і доцент А.М. Гудима. І вперше, і вдруге книга Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» була перевидана з тими купюрами, які зробив польський цензор. Відтак, навіть при повній можливості, там не були надруковані уривки, вилучені цензурою. Як з'ясувалося опісля, у вилученому були думки щодо україно-польських відносин, які виявилися не до душі поляку-цензору. То ж перше видання книги 1933 року було видрукуване з врахуванням його капризів. Вийшло воно в Тернополі у друкарні А. Салевичаї С-ка по вул. 3-го Мая ч.5.

До великої нашої радості в 2003 році в Тернопільському обласному архіві було знайдено той рукопис праці «Проблеми української релігійної свідомості» Арсена Річинського, над яким працював цензор. Допоміг його відшукати тернопільський професор Арсен Гудима. З'явилася можливість побачити працю мислителя у новому видруку без купюр.

22 жовтня 2004 року в Інституті філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України відбулися Четверті Річинські читання, на яких кандидат філософських наук, професор А.Гудима виступив з доповіддю «Воскреслі сторінки конфіскату з книги А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості». 14 квітня 2004 року Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет за заслуги у відродженні духовності в Україні та утвердженні Помісної Української Православної церкви нагородив професора Арсена Гудиму орденом Святого Архистратига Михаїла.

В Кременецькому медичному училищі імені Арсена Річинського у 2004 році був заснований музей Арсена Річинського. Невеличку музейну експозицію було відкрито 24 травня з нагоди 5-тиріччя присвоєння училищу імені вченого, де було розміщено ту невелику кількість експонатів, що на той час вдалося зібрати. Зібрані упродовж 1997-2008 років численні та цікаві історичні документи, книги, фотографії потребували оновлення музею для кращої демонстрації відвідувачам. Тому в 2008 році експозиція його була повністю поновлена. Відкриття музею відбулося 2 грудня.

П'яті Річинські читання до п'ятидесятиріччя смерті видатного громадського і церковного діяча, вченого етнолога, релігієзнавця і медика, кременчанина відбулися у медичному училищі його імені 4 листопада 2006 року. Виступ Арсена Гудими «Праця Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» в українському релігієзнавстві», написаний ним у співавторстві з професором М. Андрейчиним, надрукований у збірнику наукових праць «Арсен Річинський: видатний український громадський діяч і науковець релігієзнавець». [Гудима А., Андрейчин М. Праця Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» в українському релігієзнавстві // Арсен Річинський - видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець. Наук. збірка. - Київ-Кременець, 2007. - С. 23-27]

14 листопада 2006 року прах Арсена Річинського перевезено в Україну для перепоховання. Професор А. Гудима у підготовці до перепоховання брав активну участь.

В 2007 році професор Арсен Гудима зробив спробу узагальнити життя і творчий шлях Арсена Річинського, основоположника етнології релігії в українському релігієзнавстві, виокремити провідні ідеї його головної роботи «Проблеми української релігійної свідомості». В Тернопільському видавництві «Підручники і посібники» в 2007 році вийшла друком книга А. Гудими «Харизма Арсена Річинського» [Гудима А. Харизма Арсена Річинського. - Тернопіль, 2007. - 144 с.]. Друге видання її вийшло друком у 2008 році. [Гудима Арсен. Харизма Арсена Річинського. Друге вид. - 2008. -187 с.]. На працю А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» А. Гудима посилається також у своєму підручнику «Релігієзнавство» [Гудима А. Релігієзнавство. - Тернопіль, 2002. - 263 с.].

На Шостих Річинських читаннях Арсен Гудима (співавтор - П. Мазур) виступив з доповіддю «Релігійно-національна ідеологія як провідний чинник автокефалії Української церкви (за А. Річинським)». Читання відбулися 15 листопада 2008 року у Галицькому інституті імені В'ячеслава Чорновола Національного університету «Києво-Могилянська академія». Відбулися вони в цій вишій тому, що Арсен Гудима на той час уже працював там. Праця надрукована у науковому збірнику «Арсен Річинський і проблеми помісної Української церкви». [Гудима А., Мазур П. Релігійно-національна ідеологія – як провідний чинник автокефалії Української церкви (за А. Річинським) // Арсен Річинський і проблеми помісної Української церкви. -Тернопіль, 2008. - С. 44-49]. Починаючи з Шостих Річинських читань вони набули статусу Міжнародних, оскільки в них почали брати участь науковці з Білорусії і Росії.

В 2009 році вийшло друком четверте, виправлене і доповнене повне видання (без купюр цензора) книги Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості», упорядником видання якого постав

професор А. Гудима Він написав передмову до книги під назвою «З когорти святих сповідників українського православ'я» [Гудима А. З когорти святих сповідників Українського православ'я // Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. - Тернопіль, 2009. - С. 3-10]. Книга вийшла в серії Бібліотеки православного українця по благословінню Предстоятеля УАПЦ митрополита Київського і всієї України Мефодія (Кудрякова) з нагоди причислення до лику святих сповідників Українського православ'я лікаря Арсена Річинського. В книзі вперше вміщена фотографія ікони Церкви Різдва Христового (м. Тернопіль) Святого Сповідника лікаря Арсена.

В плані вивчення біографії Арсена Річинського у 2010 році вийшла друком книга «За тебе Україно! З архіву в'язнів концтабору Береза-Картузька (1034-1935) часів II-ї Річі Посполитої Польської». Праця є збірником анкет з особових справ в'язнів першого (1934-1935) періоду Берези-Картузького концентраційного табору. Авторами –упорядниками книги постали О. Ільїн, С.Шандрук, П. Мазур та А. Гудима). [Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. За тебе Україно... З архіву в'язнів концтабору Береза-Картузька (1034-1935) часів II Річі Посполитої Польської. - Тернопіль, 2010. - 252 с.]

На Сьомих Річинських читаннях у Кременці 8-9 жовтня 2010 року Арсен Гудима виступив з доповіддю на тему:«Арсен Річинський в українському сьогоденні». Праця ця надрукована у науковому збірнику «Арсен Річинський і сучасний стан духовного поступу українського народу» [Гудима А. Арсен Річинський в українському сьогоденні. // Арсен Річинський і сучасний стан духовного поступу українського народу. - Київ-Кременець, 2011. - С.37-43]. 8 жовтня 2010 року на території училища був відкритий і освячений пам'ятний знак Арсенові Річинському.

14-15 листопада 2012 року у Кременці відбулися Восьмі Річинські читання до 120-тиріччя з дня народження Арсена Річинського. Виступ Арсена Гудими «А.Річинський та пластовий рух на Волині (20-30 рр. ХХ ст.)», надрукований у матеріалах VIII Міжнародних Річинських читань , був останньою його працею про великого українського етнолога релігії [Гудима А. А.Річинський та пластовий рух на Волині (20-30 рр. ХХ ст.) // Матеріали VIII Міжнародних Річинських читань. - Київ-Кременець, 2012.- С. 144-154]. В цьому ж збірнику надрукована робота Арсена Річинського «До щастя, слави і свободи» з редакторської підготовки П.Мазура та А. Гудими. [Річинський А. До щастя, слави і свободи (редакторська підготовка П.Мазура та А.Гудими) // Матеріали VIII Міжнародних Річинських читань. - Київ-Кременець, 2012. - С. 217-256]

I, як остання ластівка, прилетіла до нас, релігієзнавців України, книжка спогадів А.М. Гудими «Мої обереги», видана у 2012 [Гудима А. Мої обереги. - Тернопіль, 2012. - 180 с.] і з доопрацюванням у 2013 [Гудима А. Мої обереги. Друге вид. - Тернопіль, 2013.- 239 с.] роках. Наче

прощаючись з нами, професор у своїй праці тепло згадує всіх, хто супроводжував і допомагав йому повертати ім'я Арсена Річинського рідному народові, українській історії, рідній Україні.

В 2015 році відбудуться Дев'яті Річинські читання. Вони будуть першими вже без відомого вченого–релігієзнавця, великого патріота України професора Арсена Миколайовича Гудими. Але з ними склався план їх проведення, обговорювалося місце проведення – Ізяслав, де працював лікарем Арсен Річинський і де він друкував одні із перших своїх часописів.

1.4. Ольга НЕДАВНЯ. Польові спостереження як незамінний інструмент релігієзнавчих досліджень.

Актуальність і дослідженість теми. Серед багатого інструментарію релігієзнавчих досліджень фундаментальне місце належить польовим спостереженням. Лише очне вивчення релігійного життя уможливорює для науковців адекватне розуміння феноменів віри й Церкви, духовно-релігійних проблем, тих чи інших конфесійних особливостей. Польові дослідження не замінити чимось іншим. На часі осмислення не лише їх сутності, певних їх різновидів та прийомів, але й статусу дослідника, який ними зайнятий.

Хоч в конкретній соціології спостереження розглядається як один із методів дослідження, розроблена методика проведення включених і невключених спостережень, проте, як це не дивно, досі нам не зустрілося практично жодного дослідження колег-релігієзнавців, присвячених описанню специфіки використання цього методу при вивченні релігійних явищ і процесів, хіба що інколи вона згадується побіжно. Подеколи до їх проведення вдавався професор Арсен Гудима з Тернополя, використовуючи одержаний матеріал при написання зокрема газетних статей, а їх у нього - безліч. Тому ми не можемо в даному разі у повному обсязі послатися на наших попередників у вивченні цього питання. Натомість ми мусимо взяти на себе фактично роль першопрохідця, бо вважаємо корисним поділитися міркуваннями з власного багаторічного досвіду проведення польових досліджень.

Насамперед, вони можуть бути різними за формою та прийомами, доцільними у тих чи інших ситуаціях:

1. Польові дослідження, що полягають у спостереженні за тими чи іншими проявами релігійних практик чи поведінки віруючих в умовах, коли виявляються релігійні переконання та духовні характеристики об'єктів вивчення. Такі спостереження – базовий рівень польових досліджень, з якого варто починати. Вони передбачають уважне відслідковування процесів «з боку», по можливості – з використанням записуючих пристроїв, фото чи й відеозйомки. В останніх випадках може бути потрібним отримання дозволу (наприклад, у настоятеля храму, голови релігійної спільноти